

Balhar, Jan

[Dějiny českého jazyka ve Slezsku a na Ostravsku. Sestavili Alois Knop, Pallas Ladislav, Arnošt Lamprecht]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1968, vol. 17, iss. A16, pp. 136-139

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100129>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

slovního druhu se slovními druhy ostatními. Jen ojediněle nechává autor tyto širší souvislosti mimo svůj zorný úhel; např. sémantický vývoj adverbia *dobře* v kvantitativní nebo měrové „velmi, aspoň“ se netýká jen adverbia samého, nýbrž je záležitostí i příslušného adjektiva (srov. *šel dobrou hodinu, to váží dobrých sto kilo*).

Spis je kromě obecných a teoreticky zaměřených výkladů celkových přímo nabit velkým množstvím dílčích konkrétních interpretací jednotlivých jevů, slov apod. Autor je uvádí obezřetně, většinou s odkazy na mínění odlišná a s uvážením různých možných řešení alternativních. Formuluje své závěry s maximální sevřeností a výrazovou úsporností a touto snahou po stručnosti je patrně motivováno i to, že na některých místech přece jen nabízí řešení jediné, ačkoli by byly možné i výklady jiné. Např. vykládá mor. nář. *dulu z dole*, v němž podle *důl* došlo ke změně *důle* a z toho dále (patrně asimilací hláskovou) vzniklo *dulu*. Bylo by však možno vycházet i z pův. *dolů* (< *dolovъ*), které by bylo změněno v *dulů/dulu* asimilací nebo (v nářečí horských) pravidelnou změnou *o > u*. Všechny uvedené výklady jsou ovšem jen hypotetické, ale právě proto by měly mít v práci své místo.

Bylo již řečeno, že autor formuluje své myšlenky stručně; budiž dodáno, že jeho práce vyniká až úzkostlivou přesností formulační i věcnou. Po této stránce mohu uvést jen ojedinělá nedopatření: v pasáži věnované morfematické analýze adverbii a systému přifigovaných adverbii ve vyjadřování statokinetickech rozdílů jsou uvedeny 2 doklady „s předponou do-“ v staroslověnštině, ale v těch jde o spojení předložky se substantivem a celé spojení není adverbializováno (*bolěznъ... do saměchъ udovъ dochoděsti; da idem do Prilipa grada*) (str. 54). Vystupuje v těchto dokladech sice i předpona *do-*, ale jako předpona slovesná, nikoli adverbialní. Zpřesnění terminologické by vyžadovalo užívání termínů staroslověnština a stará bulharština; termín velkoruština, dnes už neuzuální, by měl být nahrazen pouhým ruština.

Jahnova práce je komparatistická, je pojata v generálně slovanských jazykových souvislostech typologických i genetických. Autor důsledně vychází z obecných mluvnických a lexikálních vlastností a znaků zkoumaného slovního druhu a široký slovanský materiál, zahrnující doklady ze starých i nových slovanských jazyků spisovných i z jejich dialektů, slouží — zejména v úvodních, teoretických partiích knihy — k ilustraci a doložení autorových tezí. Bylo by možno představit si práci o slovanských adverbiiích i tak, že by byl in extenso roztržiděn a vyložen materiál sám a že by z tohoto hlediska bylo popráno ještě více místa úsilí postihnout slovanský svět v jeho charakteristických shodách a diferencích vývojových i teritoriálních. Ale to už je vlastně požadavek další, nové práce a my se můžeme jen těšit, že autor využije své teoretické i materiálové výzbroje k jejímu uskutečnění v budoucnosti.

Radoslav Večerka

A. Knop, A. Lamprecht, L. Pallas: Dějiny českého jazyka ve Slezsku a na Ostravsku, Ostrava 1967, Socialistická akademie, 88 stran.

Jazykový vývoj ve Slezsku býval často středem zájmu našich i cizích jazykovědců. Slezsko je totiž oblast, kde se stýkal a prolínal český a polský živel. Vzájemné působení dvou slovanských národností dalo pak vzniknout složité jazykové situaci, jež nese řadu problémů lákajících k řešení. K starším studiím o jazyce ve Slezsku přibyla knížka *Dějiny českého jazyka ve Slezsku a na Ostravsku*. Její autoři A. Knop (str. 3–19), L. Pallas (str. 20–41) a A. Lamprecht (str. 42–79) ukázali v ní jednak vývoj spisovného jazyka českého ve Slezsku v průběhu historické doby, jednak podali celkový přehled nářečí. Knížka byla vydána Socialistickou akademií v Ostravě jako zájmový tisk a je určena lektorům k rozvíjení jejich popularizační činnosti. Svým zaměřením a vysokou úrovní však bude nepochybně vítanou publikací mnohem širší čtenářské obci.

*

V první studii knížky sledují A. Knop a L. Pallas vývoj kulturního jazyka ve Slezsku od nejstarších dob po dnešní časy. Tímto kulturním jazykem byla v průběhu let nejdéle spisovná čeština; zachycuje se tedy vývoj spisovné češtiny. Její podoba ve Slezsku byla ovlivňována především skutečností, že jde o okrajové území vzdálené od ohniška hlavního kulturního a politického dění — od Prahy. Na tento okraj pak přirozeně pronikaly jazykově

změny z Čech pomaleji, takže tu měl spisovný jazyk podobu namnoze archaičtější než v samých Čechách. Slabší kontakt s českými zeměmi v průběhu 15. a 16. stol. a odlišný vývoj místních nářečí ve Slezsku a ostatních nářečí na Moravě přivedl hojnější pronikání dialektismů do zdejší podoby spisovného jazyka.

A. Knop uvádí svou část studie pozorováním, jak v 15. stol. spisovná čeština vytlačuje první spisovné jazyky ve Slezsku — latinu a němčinu. Budí údiv rychlé prosazování češtiny ve vrchnostenské správě, ale i správě městské, a dokonce i venkovské. Přitom se čeština stává jediným úředním jazykem i na Horním Slezsku (na Osvětimsku, na Zátorsku a jinde). Slezsko tak vytvořilo prostředí stýků a vlivů česko-polských a bránu k pronikání češtiny dál na východ za hranice tehdejšího státu.

Během 16. stol. dochází k uplatňování spisovné češtiny ve všech oblastech tehdejšího společenského života. Hojně ukázky (snad zbytečně transliterované i transkribované) zápisů z urbářů, městských knih, gruntovní, lékařských knih a jiných neliterárních památek výborně dokumentují zřejmě Knopův rozbor jazyka té doby.

Lze jistě s autorem souhlasit, že ve spisovné češtině nebyl na Slezsku spatřován cizí jazyk. Byla totiž dobře srozumitelná a Slezané v ní viděli vyříbenou podobu domácího jazyka, jež se odchylovala od jejich mluvy větší měrou jen v hláskoslovném systému. Slezsko patřilo v 16. stol. k zemím Koruny české, takže čeština měla ve slezské oblasti i politickou oporu a její postavení proti polštině bylo pevné. Kdežto čeština měla už dlouhou spisovnou tradici, spisovná polština se v té době teprve konstitovala. Polština se uplatnila jako spisovný jazyk v horno- a dolnoslezských městech až koncem 16. století, a hlavně v 17. stol. Češtině tak připadl závažný úkol kulturní a politický — urychlit kulturní vývoj Slezska a zastavit na dlouhou dobu postup germanizace.

Dále sleduje Knop osudy češtiny ve Slezsku po třicetileté válce. Bez zajímavosti není zjištění, že ústup spisovné češtiny z Horního Slezska byl pomalejší než v samých českých zemích a že germanizace zasáhla zpočátku jen města se smíšeným obyvatelstvem (Hlubčice, Krnov).

Oddíl o češtině v 18. a 19. stol. byl zpracován L. Pallasem. Autor v něm zdařile využívá starší literatury o daném předmětu i pozoruhodných archívních výzkumů vlastních. Srovnává jazyk úředních spisů (na Opavsku se úřadvalo český ještě do pol. 18. stol.) s jazykem literárním a dochází k pozoruhodnému zjištění, že literární tvorba — jde hlavně o tisky z tiskárny Jana Šindlera a jeho nástupců — je bez stop místní provenience.

V Těšíně a na Těšínsku se čeština drží nejen po celé 17. stol., ale např. tzv. Zámecké knihy těšínské jsou psány česky dokonce do r. 1761. Pallas ukazuje, že pobělohorská porážka ve Slezsku nebyla mezníkem, nýbrž že podstatné změny pro český jazyk přinesl sem až rok 1742, kdy „moravský“ mluvící obyvatelstvo bylo rozděleno mezi Prusko a Rakousko a kdy se zejména na části Slezska, která připadla Prusku, začalo úřadovat jen německy. Avšak i tu se uchovávaly české školy přes polovinu 19. stol. Velký podíl má na tom kněz-buditel Cyprián Lelek. Jeho dílo Pallas probírá a hodnotí. Nejdéle se český spisovný jazyk na pruské straně uchovával v kostele.

Poněkud lepší místo zaujímala čeština v Rakouském Slezsku. I tady se projevil značné germanizační snahy, ale s úřední němčinou nebylo možno vždy vystačit, a proto vedle ní, i když na druhé koleji, stále ještě se uchovávala čeština. Z úředních jednání nemohla být vyloučena dokonce ani po reformách Josefa II. Kromě toho venkovské školy zůstaly buď jen české, nebo utrakvistické.

V Pallasově studii je zvlášť pěkně postižen brzký nástup polských obrozeneckých snah, zvláště snahy zavést polštinu do škol a do kostela, proti pozdním projevům českého národně obrozeneckého hnutí. Podrobně je také zachycen příznivý vývoj češtiny ve Slezsku v období mezi dvěma světovými válkami a vývoj po německé okupaci. Zvláštní pozornost věnoval autor jazykové situaci na Hlučínsku, což už tematicky náleželo spíše do studie A. Lamprechta, a jazykové situaci v nově osídlených územích.

Podobně jako je zaznamenán vývoj jazyka po r. 1945 na české straně, bylo by možno sledovat osudy češtiny v Polsku. Stojí totiž za povšimnutí, že se např. na Ratibořsku po r. 1945 uplatnila namnoze čeština v kostele a že odtud úplně zmizela leckde teprve před krátkým časem. A tak neblahý vývoj po r. 1742 je dokončen vlastně v přítomné době, kdy už i u nejstarší generace doznívá kdysi živé povědomí moravské sounáležitosti.

*

Nářečím na české straně Slezska je věnována druhá studie knížky. Její autor A. Lamprecht podal v ní vedle podrobné charakteristiky a zdařilého rozdělení slezských dialektů i pohled na jednotlivé nářeční jevy z hlediska historického.

Není to nadsázka, řekneme-li, že nářečí na Slezsku budila daleko více pozornosti badatelů než kterákoliv jiná česká nářečí. Souhrnný pohled na tyto dialekty máme už z r. 1886 od Fr. Bartoše¹ a z r. 1934 od B. Havránka.² Lamprechtova studie je tedy v pořadí třetí rozbor slezských nářečí jako celku. Autor v ní navazuje na práce předchozí, využívá ovšem nových výzkumů vlastních i studií ostatních badatelů. Za třicet let od vydání Havránkovy práce se zpřesnil popis nářečních jevů, zejména pokud jde o jejich geografické rozšíření, nově se přistupovalo k řešení problémů o česko-polské jazykové hranici, začalo se s popisem a rozbohem i jiných gramatických plánů než hláskosloví a morfologie (tj. tvoření slov a syntax), pozornost se věnovala i současnému vývoji nářečí ve Slezsku. Lamprechtova práce se s touto literaturou předmětu úspěšně vyrovnává a přináší zasvěcený syntetický obraz slezských dialektů v dnešní době.

V úvodních výkladech autor ukázal, jak se utvářela popisovaná nářečí během historického vývoje a jaké jsou příčiny dnešní jazykové situace. Dovedl přitom odhalit závislost vývoje jazyka na politickém a kulturním vývoji společnosti. Přesvědčivě doložil, že hranice mezi oběma hlavními nářečními skupinami ve Slezsku, tj. hranice mezi nářečími slezskopolskými (těšínskými) a slezskomoravskými (lašskými) se zformovala v údobí od 10. stol. do 13. stol., totiž v době, kdy část západní byla zapojena do politického a kulturního dění českého raně feudálního státu, kdežto část východní (Těšínsko) byla stejně jako ostatní území Slezska součástí říše polských Piastovců. To mělo za následek, že tato východní část prodělala shodný vývoj s vývojovým procesem polského národního jazyka (srov. změny nosovek, nedostatek změny *g > h*, vývoj prsl. skupin *or, ol*, vývoj měkkých retnic a sykavek, dispalatalizace aj.).

Právem se Lamprecht při výkladech o původu lašských specifických změn neomezuje jen na poukaz o přejetí impulsů z polského území, na historický fakt těsnějších kontaktů ve 14. stol. se slezskými knížectvími v rámci českého státu. Odlišnost laštiny plyne podle jeho soudu v první řadě z okrajového postavení lašských dialektů vzhledem k dialektům v Čechách a na Moravě. Z několika Lamprechtových příkladů je patrné, že v laštině docházelo i k samostatné realizaci vývojových tendencí společných pro celý český jazyk. Právě okrajový charakter lašských dialektů to plně umožňoval. Např. na rozdíl od polských nářečí, kde se palatalizované *s*, z uchovalo, na Štřamberku a Frenštátsku ve všech pozicích ztvrdly podobně jako ve spisovné češtině [*sedně, zyma, syvy*], na Opavsku a Ostravsku však ztvrdly jen před původním *e* [např. *nese, veze*], kdežto všude jinde zůstaly zachovány [*s'eno, z'ima, s'ivy...*]. Máme tu tedy *sez'i* [*s* je před původním *e*], ale *s'edně* [*s'* před *ě* z nosovky].

U některých změn, které jinak mohly vyplynout z vlastních systémových zákonitostí, připomíná se i možnost jejich podpoření obdobnými změnami na sousedním polském území (např. užití *é > í > i* po měkkých v případech jako *uc'ic, mliko, polifka, mojho...*).

Zajímavá je Lamprechtova pasáž o ztrátě kvantity. Na celém území slezskomoravských nářečí se rozšířilo krácení dlouhých samohlásek. Šíření této pozdní změny (v jádru polských nářečí změna proběhla koncem 15. stol. a na poč. 16. stol., k nám dospěla jistě později), jak upozorňuje autor, mohlo být zprostředkováno mluvenou češtinou těch Slezanů, jejichž nářeční základ byl polský. Polská změna navíc mohla navázat na obecně moravskou tendenci po krácení zejména vysokých samohlásek (*i, u*). Konečně německá kolonizace na Novojičínsku přetáhla přímý kontakt lašských dialektů s moravskými a tím napomohla intenzivnějšímu působení nářečí slezskopolských.

Jednotlivé lašské hláskoslovné změny (např. *u > i, ie > i, á > o* aj.) se provedly do 17. stol. V 17. až 18. stol. docházelo už jen k dotváření lašských dialektů v oblasti tvarosloví, např. vyrovnání koncovek v pl. flexe substantiv, rozlišování osobních a neosobních jmen v 1. a 4. pl. (*naši syncy, ale naše voly, v 4. pl. našich synkůf, ale naše voly*).

Jak je zřejmé z předchozího výkladu, dělí A. Lamprecht ve shodě s tradicí nářečí ve Slezsku na nářečí *slezskomoravská* (*lašská*) a *slezskopolská* (*těšínská*). Slezskomoravská nářečí se dělí na nářeční skupinu opavskou a ostravskou. Přechodná oblast mezi Slezskem a Moravou je skupina štřamberko-frenštátská (moravská). Každá z těchto skupin je ještě více nebo méně vnitřně diferencována. Vystává otázka, zda by skupinu moravskou nebylo možno považovat do jisté míry za podskupinu opavskou. Má s ní totiž některé společné gramatické a lexikální shody. Skutečně se zdá, že se do počátku německé kolonizace na Novojičínsku oba úseky vyvíjely shodně. Autor studie ostatně na tyto shody sám upozorňuje.

¹ Fr. Bartoš, *Dialektologie moravská I*, Brno 1886.

² B. Havránek, *Nářečí česká, Lašská nářečí*, Čs. vlastivěda III, Praha 1934, str. 180–218.

V západotěšínské skupině vyčleňuje Lamprecht kromě úzkého přechodného pásu podél ostravské skupiny tři úseky: úsek jablunkovský, karvinský a vlastní úsek těšínský.

Při výčtu znaků charakterizujících každou skupinu postupuje tak, že nejprve probírá jevy, které jsou z hlediska vývoje národního jazyka české archaismy, a potom jevy, které vznikly samostatným vývojem nebo byly přežaty z východu, inovace. K archaismům v lašských nářečích počítá např. neprovedení přehlásky *a > ě* v krátkých slabikách (*jahňa, naša noša*), zachování počátečního *o* (*okno*), existence dvojího *l – ł* a dvojího *i × y*, dále zachování měkkosti v slabikách *de, te, ňe*, zachování *s', z'* aj. Za novoty, inovace, považuje krácení dlouhých samohlásek, ustálení přízvuku na předposlední slabice, vyrovnání koncovek v plurálu, stejné skloňování přídavných jmen a zájmen (*teho dobrého, temu dobremu*), vyrovnání deklinace měkkých podstatných jmen středního rodu se jmény tvrdými (*vajco, polo*)...

Při podrobné charakteristice jednotlivých skupin se dodržuje postup obdobný. To umožnilo autorovi docílit maximální přehlednosti studie.

Vedle výčtu specifických jevů (archaismů a inovací) je vždy hned podán detailní zeměpisný rozsah příslušné změny. Každý jazykový jev je pak v práci sledován na jednotlivých slovních typech. To usnadňuje vidět oblasti s maximálním provedením změny (ohniska změn) a oblasti okrajové. Srov. např. rozsah provedení úžní *é > í* typu *zeli, přyniš'c', ňis, mojiho*. Průběh izoglos některých důležitějších jevů může čtenář konfrontovat na sedmi přehledných mapkách.

V historické dialektologii se až dosud pracovalo velice málo. Je proto nesmírně obtížné určovat stáří nářečních inovací. Přesto Lamprecht některé změny datuje; určuje např. stáří splynutí dvou sykavkových řad v řadu jedinou. Jde o tzv. přitiskání, tj. výslovnost změkčených sykavek *s', z'* jako *š, ž*, tedy *šeno, žyma* stejně jako *šedy, žyvy*.

V některých případech je rovněž naznačen vývoj, jemuž jednotlivé specificky slezské jevy podléhají v současnosti. Většinou jde o ústup nářečních zvláštností ve prospěch jevů spisovného jazyka.

Při výběru diferenčních znaků zvolil autor jevy základní. V detailnějším popisu bylo by ovšem možno tyto jevy rozhojnit o řadu dalších jevů morfologických, ale i syntaktických a hlavně lexikálních. O lexikální diferenciaci slezských nářečí máme sice údajů také poskrovnu, ale autor mohl uplatnit aspoň některé vlastní poznatky, např. z úvodu k svému Slovníku středopavských nářečí (Ostrava 1963).

*

Závěrem chci vyzvednout, že celá příručka je napsána tak, že ani stálá snaha o snadné pochopení co nejšířím okruhem čtenářů nikde nevedla k zjednodušení přísně vědeckých poznatků. Nelze si nevšimnout, že jde o práci napsanou s citem vyhmátnout jen to nejpodstatnější, o práci vynikající přehledností. Můžeme jen litovat, že tato zdařilá a potřebná publikace nebude běžně k dostání v našich knižních prodejnách.

Jan Balhar

Arnošt Lamprecht: Vývoj fonologického systému českého jazyka. Brno 1966, 106 pages. (Avec un résumé russe.)

Le présent ouvrage publié par les soins de la Faculté de Philosophie et de Lettres de l'Université de Brno démontre les résultats de longues années de recherches de son auteur dans le domaine de l'évolution du système phonique tchèque. Ces résultats ont été déjà partiellement publiés dans plusieurs articles et études parus dans les revues tchécoslovaques et étrangères.

Cette naissance par étapes de l'ouvrage a permis à l'auteur de confronter continuellement ses propres conceptions antérieures et celles d'autres linguistes avec les données obtenues par les recherches les plus récentes. De cette manière toutes ses conclusions reflètent, avec une fidélité presque absolue, l'état actuel des connaissances sur l'évolution du système phonologique tchèque depuis le Xe siècle (la période de la formation du tchèque commun primitif), jusqu'à la fin du XVIe siècle (la période où se termine l'évolution phonétique et se stabilise le système phonologique du tchèque moderne). Cependant, en formulant plusieurs de ses jugements, M. Lamprecht se tient sur la réserve — une attitude d'ailleurs très sympathique — et constate qu'il nous faut attendre encore les résultats des futures investigations pour pouvoir émettre les conclusions définitives.